

Соціальна і гуманітарна політика

УДК 351.85

Мазуренко Людмила Іванівна

кандидат політичних наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін

Інститут Військово-Морських Сил

Національного університету «Одеська морська академія»

Mazurenko Liudmyla

PhD in Political Sciences, Associate Professor at the

Department of social, humanitarian and fundamental disciplines

Naval Institute of National University "Odessa Maritime Academy"

ORCID: 0000-0003-3189-8215

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

FOREIGN EXPERIENCE OF PENSION PROVISION FOR MILITARY PERSONNEL

***Анотація.** У статті узагальнено закордонний досвід пенсійного забезпечення військовослужбовців. Визначено, що закордонний досвід пенсійного забезпечення військово-службовців доцільно аналізувати на прикладі провідних країн-членів НАТО (Великобританії, Німеччини, США). Зазначена доцільність обумовлена тим, що Україна планує вступ до НАТО, відповідно напрями реформування вітчизняної системи пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні мають бути засновані на запозиченні досвіду цих країн. Встановлено, що в цих державах військовослужбовцям, ветеранам військової служби, військовим пенсіонерам офіційно надані численні соціально-значущі пільги і привілеї, що дозволяють їм не відчувати особливих матеріально-побутових, фінансових*

труднощів, як в період військової служби, так і після її закінчення. У свою чергу, це залучає на військову службу добровольців, сприяє збереженню в національних збройних силах висококваліфікованих фахівців. Доведено, що достойне пенсійне забезпечення є одним з факторів привабливості військової служби, який впливає як на ставлення військовослужбовця до виконання своїх службових обов'язків, так і на комплектування кадрового складу. Слід особливо підкреслити, що військова служба відрізняється від інших видів трудової діяльності підвищеним ризиком загибелі військовослужбовця, нанесення шкоди його здоров'ю, тому наявність проблем у сфері пенсійного забезпечення військовослужбовців найбільш гостро впливає на реалізацію соціальної політики будь-якої держави. Вивчення і запозичення передового досвіду пенсійного забезпечення військовослужбовців зарубіжних країн є основою для формування ефективної системи пенсійного забезпечення військовослужбовців, що є запорукою не тільки задоволення основних соціально-економічних потреб військовослужбовців і членів їх сім'ї, а й запорукою забезпечення високої боєготовності військ, а, відповідно, і забезпечення оборони і безпеки країни в цілому.

Ключові слова: держава, військовослужбовці, пенсійне забезпечення, соціальна політика, соціальні гарантії.

Summary. The article summarizes the foreign experience of pension provision for military personnel. It is determined that it is advisable to analyze the foreign experience of pension provision for military personnel on the example of leading NATO member countries (Great Britain, Germany, and the United States). This expediency is due to the fact that Ukraine is planning to join NATO, respectively, the directions of reforming the domestic pension system for military personnel in Ukraine should be based on borrowing the experience of these countries. It is established that in these States, military personnel, veterans of

military service, military pensioners are officially granted numerous socially significant benefits and privileges that allow them not to experience special material and household, financial difficulties, both during the period of military service and after its end. In turn, this attracts volunteers to military service and contributes to the preservation of highly qualified specialists in the National Armed Forces. It is proved that decent pension provision is one of the factors of attractiveness of military service, which affects both the attitude of a serviceman to the performance of his official duties and the recruitment of personnel. It should be emphasized that military service differs from other types of labor activity by an increased risk of death of a serviceman, causing harm to his health, so the presence of problems in the field of pension provision for military personnel most acutely affects the implementation of social policy of any state. Studying and borrowing the best practices of pension provision for military personnel of foreign countries is the basis for the formation of an effective system of pension provision for military personnel, which is the key not only to meeting the basic socio-economic needs of military personnel and their family members, but also to ensuring high combat readiness of troops, and, accordingly, to ensure the defense and security of the country as a whole.

Key words: *state, military personnel, pension provision, social policy, social guarantees.*

Постановка проблеми. У багатьох країнах світу державна політика спрямована не тільки на досягнення економічного зростання, а й на забезпечення ефективності системи соціального захисту населення. У сучасних умовах пріоритетом розвитку будь-якої держави є підвищення якісних показників боєготовності країни, забезпечення її обороноздатності, а також захист її політичних і економічних інтересів. Одним з найважливіших напрямків соціальної політики держави є соціальне забезпечення військовослужбовців. Втілення в життя зазначених цілей

неможливе без функціонування ефективної системи надання соціальних гарантій військовослужбовцям як чинника, що стимулює привабливість військової служби. В системі надання соціальних гарантій військовослужбовцям одним з основних і соціально значущих видів соціальних гарантій є пенсійне забезпечення. Актуальність проблеми пенсійного забезпечення військовослужбовців обумовлена необхідністю підвищення статусу і престижу військової служби, створення умов для задоволення потреб та інтересів військовослужбовців, які виступають специфічною соціально-професійною групою і грає найважливішу роль в забезпеченні оборони і безпеки країни.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичні і практичні аспекти пенсійного забезпечення та соціальних гарантій військовослужбовців розглянуті в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Серед них слід виділити праці таких вчених, Автушенко І. Б. [1], Лопушняк Г. С. [2], Матюрін І. В. [3], Ярошенко О. М. [4], Слюсар А. М., [4], І. І. Приходько І. І. [5], Юр'єва Н. В. [5], Мацегора Я. В. [5], Колесніченко О. С. [5], Кириленко О. П. [6], Малиняк Б. С. [6], Петрушка О. В. [6], Шалієвська Л. І. [8], Яковлева Г. О. [9] та ін. Однак, незважаючи на численні дослідження, слід зазначити наявність низки невивчених питань у сфері пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні, що свідчить про актуальність обраної тематики цієї статті.

Мета статті. Метою статті є узагальнення закордонного досвіду пенсійного забезпечення військовослужбовців та надання пропозицій з його впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо зарубіжний досвід пенсійного забезпечення військово-службовців на прикладі Великобританії, Німеччини, США.

Так, у Великобританії, публічною владою цієї країни протягом тривалого періоду часу вживаються необхідні заходи для того, щоб комфортні побутові умови, порівняно високий рівень грошового утримання,

в тому числі заохочувальних виплат, компенсацій, різних допомог і пенсійне забезпечення неухильно залучали на військову службу добровольців - контрактників. Ось, власне, чому і рівень пенсійного забезпечення військовослужбовців ЗС Великобританії, і рівень їх грошового утримання є одними з найвищих у порівнянні з їх аналогами в інших країнах-членах НАТО.

Елементами військово-соціального законодавства Великої Британії є, зокрема, закони «Про армію» 1975 р., «Про резерв» 1996 р., Інструкція Міноборони «Строки та умови проходження військової служби» 1996 р. Грошове утримання особового складу збройних сил цієї країни визначається, залежно від військового звання та вислуги років, яка для військовослужбовців у військовому званні «майор» – «полковник» становить 8 років, «капітан» – 6 років, «лейтенант» – 4 роки, «штабс-сержант – ворент-офіцер» – 18 років [2, с. 25]. Грошове утримання включає основний оклад плюс численні надбавки (за проходження служби на заморських територіях, в Північній Ірландії; екіпажам кораблів і суден військово морських сил, що знаходяться в плаванні; на розквартирування, в тому числі з сім'єю; на оплату гаража і парковки; за витрати на комунальні послуги та ін.). Норма військової пенсії (річна) визначається у твердій грошовій сумі з урахуванням військового звання та вислуги років (мінімум – 16 років). Її розмір збільшується за кожен рік понад обов'язковий термін військової служби. Однак унтер-офіцери набувають права на військову пенсію, прослуживши не менше 22 років [1, с. 35].

За загальним правилом, при виході військовослужбовця на пенсію у зв'язку із закінченням належного терміну військової служби йому виплачується одноразова допомога в розмірі 3-річного пенсійного забезпечення. Крім того, військовослужбовець, який звільняється в запас або відставку, має право отримати частину свого пенсійного забезпечення за кілька років вперед. При достроковому розірванні контракту не з

ініціативи військовослужбовця (у зв'язку зі скороченням штатів) йому виплачується до 18 щомісячних окладів грошового утримання відповідно до останньої штатної посади на військовій службі.

Конкретні розміри військових пенсій визначаються парламентом країни і регулярно коригуються (залежно від темпів інфляції) черговим фінансовим законом. Величина пенсійного забезпечення представників різних категорій військовослужбовців залежить від військових звань, вислуги років і стану здоров'я. За кожен рік військової служби понад мінімальний термін, встановлений законом для різних категорій військовослужбовців, визначається надбавка (2,6-3,9% основного окладу грошового утримання). Особам, які отримали поранення, іншим чином, втратили працездатність під час військової служби, передбачені додаткові надбавки (спеціальні пенсії), в залежності від ступеня трудовтрати [3, с. 25].

У Міністерстві оборони Великобританії немає підрозділу, що займається професійною перепідготовкою військовослужбовців, звільнених у запас або відставку. Для цієї мети призначена державна система перепідготовки кадрів, що входить до Міністерства освіти.

У той же час характерним для Великобританії є функціонування системи різних громадських організацій, основне завдання яких - захист прав, законних інтересів військовослужбовців, військових пенсіонерів та членів їх сімей.

Оскільки, за офіційною статистикою, тільки чверть рядових, унтер-офіцерів і офіцерів збройних сил Великобританії мають в особистій (приватній) власності квартири або індивідуальні житлові будинки, а решта проживають у відомчому житловому фонді (що знаходиться в публічній власності у Міністерства оборони країни), остільки функціонує спеціальний, який постійно поповнюється резервний житловий фонд (не менше 10 тис. упорядкованих квартир, інших об'єктів нерухомості, які на пільгових умовах продаються звільненим у запас або відставку

військовослужбовцям).

Крім того, Міноборони Великобританії надає компенсації для придбання особами, які звільняються в запас або відставку, власного житла – при одноразовій виплаті компенсується 30% його вартості, а при отриманні іпотечного кредиту на покупку індивідуального житлового будинку або квартири військове відомство щомісяця виплачує до £200 в рахунок погашення боргу. Під програму забезпечення житлом військовослужбовців, які звільняються в запас або відставку, Міноборони Великобританії щорічно виділяє понад £50 млн бюджетних коштів.

Військовослужбовці збройних сил Великобританії при виході на пенсію після закінчення повного терміну служби та їх дружини (чоловіки) мають право на безкоштовне медобслуговування, безкоштовне (для інвалідів та учасників бойових дій) або частково оплачуване (для окремих категорій) забезпечення медикаментами та санаторно-курортне лікування.

В основному законі Федеративної Республіки Німеччини 1949 р. налічується більше 20 статей, прямо і опосередковано присвячених правовому статусу військовослужбовців бундесверу. У Німеччині офіційно скасовано принцип загальної військової повинності, на підставі якого бундесвер формувався останні 56 років (більшість політичних і військових експертів розцінюють даний принцип як пережиток минулого; відтепер бундесвер повинен бути орієнтований на вирішення нових завдань і мати можливість успішно протистояти викликам сучасності і завтрашнього дня) [4, с. 34].

У Німеччині вирішення питань соціального забезпечення та соціального захисту військовослужбовців входить в безпосередню компетенцію федерального Міністерства оборони. У складі його центрального апарату, поряд з правовим, бюджетним та іншими підрозділами, створені спеціальні відділи, що виконують функції соціального і правового захисту військовослужбовців. У гарнізонах на

території Німеччини ці завдання покладені на адміністративно-господарські управління гарнізонів. Рядом питань соціального забезпечення та соціального захисту військовослужбовців бундесверу займаються також федеральні міністерства: праці та соціальних відносин; у справах сім'ї та літніх громадян; охорони здоров'я. З боку палат федерального парламенту (нижньої – Бундестаг і верхньої – Бундесрат) питання соціального забезпечення та соціального захисту військовослужбовців бундесверу контролюються, перш за все, їх спеціальними комісіями. Важливими контрольними функціями володіють уповноважений Бундестагу з прав людини в Бундесвері і авторитетна громадська організація «Союз військовослужбовців бундесверу».

Матеріальне забезпечення військовослужбовців, військових пенсіонерів та членів їх сімей офіційно розглядається у ФРН як найважливіша складова їх соціального забезпечення та соціального захисту [9, с. 38]. Так, крім основного окладу грошового утримання, всі категорії військовослужбовців отримують різні надбавки і компенсації (їх налічується більше десятка). Зокрема, пільгова оплата житла для військовослужбовців бундесверу за рахунок коштів федерального бюджету Німеччини проводиться на підставі прогресивних будівельних норм і правил. Військовослужбовці Бундесверу та члени їх сімей мають право на безкоштовне медичне обслуговування в медичних установах Збройних Сил Німеччини. Міністерство оборони країни надає можливість кадровим офіцерам безкоштовно отримувати цивільну спеціальність в одному з університетів Бундесверу (м. Гамбург або м. Мюнхен, тривалість навчання – 3-4 роки). Правом на отримання цивільних спеціальностей, в першу чергу, володіють кадрові офіцери і кандидати в офіцери, які пройшли попередню підготовку. Військовослужбовці, які прослужили в Бундесвері 20 і більше років, а також вийшли на пенсію за віком, зберігають за собою право на пільгову оплату житла і компенсацію витрат, пов'язаних з його орендою.

Істотну роль в забезпеченні привабливості військової служби в ЗС Німеччини грає те, що при звільненні військовослужбовців бундесверу в запас або відставку їм виплачується вихідна допомога, яка включає в себе компенсацію, пов'язану з вимушеною втратою робочого (службового) місця, і матеріальну допомогу. Так, компенсація, в залежності від вислуги років, виплачується на період часу, протягом якого звільнений в запас або відставку військовослужбовець Бундесверу змушений шукати нове місце заробляння коштів для існування, – 6-36 місяців. Грошовий еквівалент компенсації обчислюється в розмірі 75% останнього місячного основного окладу військовослужбовця з урахуванням різних надбавок [5, с. 41].

Кадровим військовослужбовцям Бундесверу, які звільняються в запас або відставку, призначається військова пенсія, якщо до моменту припинення їх військової служби вони прослужили не менше 10 років або втратили працездатність при виконанні службових обов'язків. Звільнення в запас або відставку за власним бажанням, за загальним правилом, не тягне за собою права на отримання військової пенсії. Її розмір обчислюється з окладу за військовим званням (якщо військовослужбовець у відповідному військовому званні проходив військову службу не менше 1 року) плюс оклад за штатною посадою плюс квартирною надбавкою. Мінімальний розмір військової пенсії після 10 років військової служби встановлений в 35% від окладів за військовим званням, штатної посади і квартирної надбавки; за кожний наступний рік (до досягнення вислуги 25 років) нараховується додатково 2%, а за кожен рік після 25 років – 1%.

Що стосується Сполучених Штатів Америки, Міністерство оборони цієї країни (Пентагон) приділяє пильну увагу забезпеченню своїх військовослужбовців, ветеранів військової служби різними пільгами і привілеями, резонно розцінюючи це як найважливішу соціальну гарантію остільки, оскільки цей чинник безпосередньо впливає на бажання служити в національних збройних силах і всіляко сприяє збереженню в них

висококваліфікованих фахівців [6, с. 17].

Під соціально-значущими пільгами і привілеями військовослужбовців збройних сил США прийнято розуміти певні переваги, що надаються громадянам цієї країни у зв'язку, як з несенням ними військової служби, так і з її закінченням або виконанням інших військових обов'язків. Вони призначаються, залежно від заслуг військовослужбовців, конкретних умов несення ними військової служби і включають такі складові: пенсійне забезпечення осіб, звільнених у запас або відставку за віком і вислугою років; пенсії ветеранам військової служби по інвалідності, отриманої внаслідок її проходження; надання допомоги в отриманні громадянської освіти самими військовослужбовцями, а також членами їх сімей; надання страхових позик на будівництво житла або його ремонт; страхування життя; медичне забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей; психотерапевтична допомога; надання допомоги в цивільному працевлаштуванні; виплати допомоги по безробіттю після звільнення з військової служби; здійснення професійної реабілітації. Для кожної пільги і привілеї розроблена програма по її забезпеченню і резервуються значні за обсягом фінансові ресурси, які закладаються у федеральний бюджет.

Право на звільнення в запас або відставку і відповідне пенсійне забезпечення північноамериканські військовослужбовці, за загальним правилом, отримують після 20 років служби в ЗС США. Тим з них, хто був змушений піти в запас або відставку за медичними показаннями або у зв'язку з пораненням, надається пенсія по інвалідності або тимчасової непрацездатності. У Пентагоні існує кілька методик підрахунку щомісячних виплат військовим пенсіонерам. Всі вони відрізняються один від одного тільки точністю визначення реального терміну військової служби і причиною відходу в запас (відставку) [6, с. 15].

Відповідно до військово-соціального законодавства США, нарахування пенсії провадиться на основі порівняно великих грошових сум

так званого «базового грошового забезпечення» (оклад за військове звання плюс вислуга років) військовослужбовця на момент його звільнення в запас або відставку, без урахування посадової категорії та належних надбавок [8, с. 37]. При виході на пенсію вислуга років військовослужбовця у військовому званні «майор» («лейтенант-командор») і нижчестоящих військовослужбовців повинна становити не менше 6 місяців. Для військовослужбовців у військових званнях «підполковник» («командор») і вище цей термін не може бути менше 3 років.

Пенсія будь-якої категорії військовослужбовців, незалежно від виду збройних сил США, визначається тільки сумою базового грошового забезпечення і вислугою років. Для розрахунків пенсії використовується коефіцієнт 2,5%, на який множиться термін військової служби. Так визначається базовий розмір грошової суми, яку повинен щомісяця отримувати кожен запасник (відставник). Але в цілому всі категорії військовослужбовців, які звільняються в запас або відставку після 20 років військової служби, отримують пенсію в розмірі 50% базового грошового забезпечення. При вислугі в 30 років ця цифра збільшується на 25%. Після 40 років служби військові пенсіонери мають право на отримання вже 100% свого службового окладу. А якщо їм раптом вдається прослужити більше цього терміну, теоретично вони могли б отримувати 102,5% свого базового грошового забезпечення. Правда, федеральним законодавством США введені обмеження на цю суму. Військові пенсіонери отримують свої дивіденди тільки за часовий інтервал, який не перевищує 30 років [7, с. 52].

Крім пенсій, ветерани військової служби в США набувають право на цілий ряд пільг. Так, при звільненні в запас або відставку, крім вихідної допомоги, їм і членам їх сімей оплачується проїзд в будь-який населений пункт країни. За військовим пенсіонером та його родиною зберігається право на безкоштовне медичне забезпечення. Після припинення військової служби протягом 2 років вони можуть отримувати допомогу по безробіттю.

Військові пенсіонери мають право безкоштовно проживати з членами сімей у житлових будинках, що перебувають у публічній власності. Протягом решти життя їм надається право на придбання з істотною знижкою товарів (послуг) в мережі магазинів військової торгівлі і на заправку своїх автомобілів на військових автозаправних станціях, де теж діє оригінальна дисконтна система. Військові пенсіонери в США мають право працювати в цивільному секторі економіки без обмеження розміру їх заробітку. При наявності права на отримання пенсії від інших відомств колишній військовослужбовець може на свій розсуд вибрати ту, яка його більше влаштує.

Висновки. Таким чином, найбільш поширеним і соціально значущим видом соціального забезпечення громадян, звільнених з військової служби, і членів їх сімей є пенсійне забезпечення, яке полягає як в законодавчому закріпленні порядку його здійснення, так і в створенні чітко функціонуючого правового механізму його виконання. Гідне пенсійне забезпечення є одним з факторів привабливості військової служби, який впливає як на ставлення військовослужбовця до виконання своїх службових обов'язків, так і на комплектування кадрового складу. Слід особливо підкреслити, що військова служба відрізняється від інших видів трудової діяльності підвищеним ризиком загибелі військовослужбовця, нанесення шкоди його здоров'ю, тому наявність проблем у сфері пенсійного забезпечення військовослужбовців найбільш гостро впливає на реалізацію соціальної політики будь-якої держави. Вивчення і запозичення передового досвіду пенсійного забезпечення військовослужбовців зарубіжних країн є основою для формування ефективної системи пенсійного забезпечення військовослужбовців, що є запорукою не тільки задоволення основних соціально-економічних потреб військовослужбовців і членів їх сім'ї, а й запорукою забезпечення високої боєготовності військ, а, відповідно, і забезпечення оборони і безпеки країни в цілому.

Література

1. Автушенко І. Б. Державна політика України щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей (1991–2014 рр.) : монографія. Київ: Фірма «ІНКОС», 2019. 415 с.
2. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 372 с.
3. Матюрін І. В. Методи та принципи державного регулювання соціального захисту військовослужбовців. *Економіка та держава*. 2014. № 2. С. 110–115.
4. Правове забезпечення оплати праці державних службовців: актуальні проблеми теорії та практики : монографія / О. М. Ярошенко, А. М. Слюсар, О. А. Яковлев, Г. О. Яковлева та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Ярошенка. Харків : Юрайт, 2018. 260 с.
5. Психологічні особливості проходження військової служби військовослужбовцями-жінками в Національній гвардії України : монографія / І. І. Приходько, Н. В. Юр'єва, Я. В. Мацегора, О. С. Колесніченко ; за заг. ред. проф. І. І. Приходька. Харків : НА НГУ, 2021. 246 с.
6. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи : монографія / О. П. Кириленко, Б. С. Малиняк, О. В. Петрушка та ін. : за ред. О. П. Кириленко, Б. С. Малиняка. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 350 с.
7. Справедливе грошове забезпечення як основна форма соціального захисту військовослужбовців України: монографія / О.М. Ярошенко, О.Г. Серєда, Г.О. Яковлева, О.Є. Луценко, О.В. Удовенко, Є.П. Яригіна ; за заг. ред. проф. О.М. Ярошенка. Харків : Юрайт, 2022. 352 с.
8. Шалієвська Л. І. Пенсійне забезпечення в системі економічної безпеки держави : монографія. Львів: «Растр-7», 2020. 196 с.
9. Яковлева Г. О. Проблеми правового регулювання та шляхи вдосконалення правового статусу суб'єктів права соціального забезпечення : монографія. Харків : Право, 2018. 336 с.

References

1. Avtushenko, I. B. (2019). Derzhavna polityka Ukrainy shchodo sotsialnoho zakhystu viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei (1991–2014 rr.). [State policy of Ukraine on social protection of military personnel and members of their families (1991-2014)]. Kyiv : Firma «INKOS». [in Ukrainian].
2. Lopushniak, H.S. (2011). Derzhavna sotsialna polityka yak peredumova ekonomichnoho rozvytku Ukrainy: monohrafiia. [State social policy as a prerequisite for economic development of Ukraine]. Lviv : LRIDU NADU. [in Ukrainian].
3. Matiurin, I.V. (2014). Metody ta pryntsypy derzhavnoho rehuliuвання sotsialnoho zakhystu viiskovosluzhbovtziv. [Methods and principles of state regulation of social protection of military personnel]. *Ekonomika ta derzhava. – Economy and state.* 2. 110–115. [in Ukrainian].
4. Yaroshenko, O.M., Sliusar, A.M., Yakovliev, O.A., Yakovlieva H.O. (2018). Pravove zabezpechennia opłaty pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv: aktualni problemy teorii ta praktyky. [Legal support of remuneration of civil servants : actual problems of theory and practice]. Kharkiv : Yurait. [in Ukrainian].
5. Prykhodko, I.I., Yurieva, N.V., Matsehora, Ya.V., Kolesnichenko, O.S. (2021). Psykholohichni osoblyvosti prokhodzhennia viiskovoi sluzhby viiskovosluzhbovtsiamy-zhinkamy v Natsionalnii hvardii Ukrainy [Psychological features of military service by female servicemen in the National Guard of Ukraine]. Kharkiv : NA NHU. [in Ukrainian].
6. Kyrylenko, O.P., Malyniak, B.S., Petrushka, O.V. (2013). Rozvytok derzhavnoho pensiinoho strakhuvannia v umovakh pensiinoi reformy. [Development of State Pension Insurance in the conditions of pension reform]. Ternopil : TNEU. [in Ukrainian].
7. Iaroshenko, O.M., Sereda, O.H., Iakovlieva, H.O., Lutsenko, O.Ie., Udovenko, O.V., Iaryhina, Ye.P. (2022). Spravedlyve hroshove zabezpechennia yak osnovna forma sotsialnoho zakhystu viiskovosluzhbovtziv Ukrainy. [Fair monetary security

as the main form of social protection of Ukrainian military personnel]. Kharkiv : Yurait [in Ukrainian].

8. Shaliiivska, L.I. (2020). Pensiine zabezpechennia v systemi ekonomichnoi bezpeky derzhavy. [Pension provision in the system of economic security of the state]. Lviv : «Rastr-7». [in Ukrainian].
9. Iakovlieva, H. O. Problemy pravovoho rehuliuвання ta shliakhy vdoskonalennia pravovoho statusu subiektiv prava sotsialnoho zabezpechennia. [Problems of Legal Regulation and ways to improve the legal status of subjects of Social Security Law]. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].